

نگرشی منطقه‌ای در ارزیابی عملکرد شهر جدید در ایران با تأکید بر تقویت روستا شهرها

دکتر مهدی قرخلو - عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
محمود شورچه - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

چکیده

ارزیابی عملکرد شهرهای جدید در ایران چه از نوع شهرهای جدید بدون برنامه‌ریزی از قبل (مانند تبدیل نقاط روستایی به شهر) و چه از نوع احداث شهرهای جدید، جهت روشن‌سازی میزان موفقیت و شکست این‌گونه شهرها از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. نتایج ارزیابی از طریق مقایسه و تحلیل اهداف مشخص‌شده و میزان دستیابی شهرهای جدید به آن اهداف از طریق رویکردی نظری و قضاوت کارکردی حاکی از عدم موفقیت این‌گونه شهرها با توجه به اهداف تعیین شده برای آنها بوده است. اگرچه نباید برخی موفقیت‌ها را نادیده گرفت. به دنبال چنین نتیجه‌ای کلی و با توجه به تحلیل ماهیت روابط شهر و روستا و همچنین شیوه و کیفیت نظام ارزش‌افزوده حاکم بر روابط شهر و روستا در ایران، «نگرش منطقه‌ای» به شهرهای جدید می‌تواند پایه‌ای جهت افزایش موفقیت این‌گونه شهرها در نظر گرفته شود که در آن اهداف هر دو نوع شهر جدید با هم گره خورده و قابلیت‌ها و توان‌های منطقه‌ای به عنوان بستر توسعه و موفقیت شهرهای جدید جهت رسیدن به انتظام فضایی و توسعه جغرافیایی می‌انجامد. به بیان دیگر سیاست‌های رایج در احداث شهرهای جدید به دلیل فقدان دیدگاه فضایی و منطقه‌ای همراه با شکست بوده است از این‌رو در این مطالعه نگرش منطقه‌ای به عنوان یک روش شناسی کارآمد در تحلیل و ارزیابی عملکرد شهرهای جدید در ایران پیشنهاد می‌شود.

واژه گان کلیدی : منطقه، ارزش افزوده، شهر جدید، روستا شهر

مقدمه

علیرغم تبدیل بسیار زیاد نقاط روستایی به شهر و افزایش شمار آنها از ۱۹۹ نقطه شهری در سال ۱۳۳۵ به ۱۰۱۸ نقطه شهری در سال ۱۳۸۵ (رهنمایی، ۱۳۸۵) و احداث ۱۸ شهر جدید در ایران تا سال ۱۳۸۱، (زیاری، ۱۳۸۲: ۹۵) ما با تعداد محدودی از شهرهایی که واقعاً موفق بوده‌اند روبه‌رو هستیم. اکثریت شهرهای ایران با هدف خدمات‌رسانی سیاسی-اداری و سرریزپذیری مراکز شهری بزرگ بخصوص پایتخت تأسیس شده‌اند که نه تنها مشکلی را حل نکرده‌اند، بلکه خود نیز باری بر دوش متروپل ناحیه بوده است یا بعنوان مرکز جذب ارزش افزوده حوزه نفوذ خود بگونه‌ای یکسویه عمل نموده و شهرهای جدید در سطحی پایین‌تر با مشکلات فراوانی مواجه می‌باشند. با وجود تأکید فراوان بر رشد منطقه‌ای و شعار برنامه‌ریزی از پایین به بالا، ما هر روزه شاهد پیشی گرفتن رشد بر توسعه و کمیت بر کیفیت در شهرهایمان هستیم. عدم تعادل منطقه‌ای و نبود عدالت جغرافیایی در سطح ملی سبب تراکم شهری در مقابل انزوای روستایی شده است. این چنین فضایی خود شکل‌دهنده دوگانگی و فاصله طبقه - منطقه‌ای شدید در کشور شده و باعث رهاشدن بخش زیادی از قابلیت‌های منطقه‌ای گردیده است. عصر شهر محوری در ایران و عدم توجه به روستاها عصری تمرکزگراست که میل به قدرتمندی در یک کانون را دارد. علیرغم ایجاد برنامه‌های تمرکززدا، گرایش به تمرکز ماهیتاً تمام معادلات تمرکززایی را فروریخته است. معلول‌پردازی بخش دیگری از ادبیات و توسعه ما شده است و نهایت تلاش‌ها محدود به رفع بحران می‌باشد، بحرانی که سر از یک نادیده‌انگاری برآورده و نوش‌داروی پس از مرگ سهراب چندان نمی‌تواند ریشه بحران را بخشکاند. چنین رویکردی در جغرافیایی‌ترین شکل خود بر بستر قابلیت منطقه‌ای و پیروی از معادله توانمندسازی تفاوت‌های

سازگار بر پایه یک استراتژی قانونمند استوار است. شهر وابسته به بستر جغرافیای خود می‌باشد و همگام با منطقه به پایداری خود ادامه خواهد داد و محل تحقق اندیشه‌های هویت‌مدار انسان‌ها در محل‌هایشان می‌باشد و به شکل یک ثمره است و نه یک کادویی از طرف انسان‌های ایده‌آلیستی کاذب‌گونه ترقی‌خواه، شهر موجودی زنده است و زندگی بخش و مظلوف بدون در نظر گرفتن ظرف منطقه خود صرفاً بارگذاری موقت احساسات است نه یک ثمره عقلانی، مظلوف شهر، انسان و مجموعه فعالیت‌های او در یک سیستم اکولوژیکی - زیستی است. در این تحقیق ما ضمن تحلیل و ارزیابی ویژگی‌ها و جایگاه شهر جدید در ایران در دو سطح کلان و خرد تأکید اساسی خود را بر ارائه راهکارها متمرکز کرده‌ایم.

بیان مسئله:

اغلب کشورهای جهان پس از انقلاب صنعتی بدلیل تحولات سریع تکنولوژیکی، اندیشه، اقتصاد بهره‌برداری و تغییر ساختار نظام‌های فرهنگی و سیاسی دچار تغییرات بسیار اساسی در فرم و فرایند شدند. این تحولات ابتدا در کشورهای شمال و سپس با چند دهه تأخیر در کشورهای جنوب به گونه‌ای دیگر شکل گرفت. از جمله این تحولات بسیار اساسی در شرایط زیست بشر را می‌توان پدیده شهرنشینی دانست که در مقیاس وسیع در حدود چندین دهه سطح جهان را در بر گرفت. پدیده شهرنشینی با توجه به تنوع بستر اقتصادی، سیاسی و اجتماعی خود اشکال گوناگونی را پدید آورده است و ساختارهای حاکم بر روابط سکونتگاه‌های انسانی شامل شهر و روستا نیز با توجه به بستر زمینه‌ای رابطه بین شهر و روستا دچار تحولاتی ریشه‌ای شده است. تحت تأثیر پیشرفت‌های تکنولوژیکی و نظام ارزش افزوده همچنین هدایت این مازاد در نقاط شهری، که

بیشتر از حوزه پیرامون شهرها (مانند روستاها) تغذیه می‌شد، مرحله‌ای از قطبی شدن شهر را شاهد هستیم که روند حرکت در مسیر توسعه را با چالش‌های اساسی مواجه ساخته است. نحوه برخورد با حل بحرانهای پیش‌بینی نشده حاصل از صنعتی شدن در هر نظام اقتصادی - سیاسی و ارائه راهکارهای آن به شکلی مختلف خود را نشان داده است، هر چند برخی کشورهای جنوب پیاده کردن راه‌حل‌های شهری کشورهای شمال را توصیه می‌کنند اما تفاوت‌های ماهوی بین فرآیندها و نظام روابط بین شهر و روستا در کشورهای شمال نسبت به جنوب وجود دارد. برهم خوردن نظم فضایی و بروز عدم تعادل منطقه‌ای از جمله تبعات تمرکزگرایی بر پایه شهر محوری می‌باشد که در کشورهای در حال توسعه امری رایج است. کشور ما ایران با توجه به زمینه‌های تاریخی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، جغرافیایی و... شکل خاصی از روابط بین شهر و روستا را در نظام فضایی کشور شکل داده است که سبب تضاد منطقه‌ای و نابسامانی در روابط بین شهر و روستا شده است. نقطه تمرکز انبوه جمعیت در پایتخت و فاصله بسیار زیاد بین اولین شهر کشور، به لحاظ حجم جمعیتی و تمرکز عملکردی، نسبت به شهرهای درجه دوم در سطح منطقه‌ای، همچنین فاصله زیاد بین متروپل‌های منطقه‌ای با مراکز دیگر در سطوح پایین‌تر کشور اندیشه‌ورزان را بر آن داشت تا راه‌حلی جهت حل بحران شکاف شهری - منطقه‌ای بیابند. بهره‌برداری از توان‌های منطقه‌ای کشور در غالب ایجاد شهرهای صنعتی، بعنوان راه‌حلی جهت کاهش فاصله منطقه‌ای همچنین احداث شهرهای جدید اطراف پایتخت و متروپل‌های منطقه‌ای جهت جذب سرریزهای جمعیتی این مراکز شهری از جمله این راهکارها بوده است. اولین موضوعی که در اینجا به آن پرداخته می‌شود این است که در ارزیابی ساختاری - عملکردی شهر جدید در ایران چه از نوع تبدیل مراکز روستایی به

شهر و چه از نوع شهرهای احداث شده، آیا شهرهای جدید در ایران توانسته‌اند با توجه به اهدافی که برای آنها تعیین شده است، موفق و در تعادل فضایی اثرگذار باشند. اگر نبوده‌اند مشکلات و محدودیت‌های موجود در تحقق موفقیت شهر جدید در ایران چیست؟ اغلب شهرهای جدید در ایران با موفقیت چندانی روبرو نبوده‌اند این عدم موفقیت هم شامل شهرهای جدید بدون برنامه از قبل (نظیر تبدیل مراکز روستایی به شهر) و هم شامل شهرهای جدید با برنامه‌ریزی از قبل می‌باشد. متأسفانه بدلیل فقدان ادبیات فضایی و نگاه آمایش به توسعه و داشتن نگرشی بخشی و تجارت‌گونه، ما شاهد موفقیت‌های اندکی در توسعه شهر جدید و نقش این شهرها در نظام سلسله‌مراتب نقاط سکونتگاه‌ها در کشور هستیم. تقلیل‌گرایی شدید در طرح‌های توسعه شهر جدید به سوداگری زمین و نگرشی تجارمنشی به شهرهای جدید احداث شده و تعریف نقشی صرفاً اداری - سیاسی برای آن دسته از مراکز روستایی که با توجه به معیار وزارت کشور به شهر تبدیل می‌شوند نظام سلسله‌مراتب نقاط جمعیتی کشور را آنقدر پیچیده نموده است که گاهی تمام معادلات پیش‌بینی شده موجود در برنامه‌ها را با شکست مواجه می‌سازد. برآستی مشکل کجاست؟ چرا ما نمی‌توانیم شهری تأسیس کنیم یا نقطه روستایی را به شهری شدن طوری هدایت کنیم تا نظم فضایی را سامان ببخشد؟ بسیاری از شهرهای جدید که احداث شده‌اند نتوانسته‌اند به شهر زنده، پویا و مستقل مبدل شوند هر چند از اولین هدف‌هایمان نیز پویایی اقتصادی، اجتماعی و استقلال شهر جدید بوده است. برخی از شهرهای جدید در ایران صرفاً حالت خوابگاهی به خود گرفته‌اند و برخی دیگر حتی نتوانسته‌اند با توجه به میزان جمعیت پیش‌بینی شده در آنها جاذب جمعیت باشند از طرف دیگر مراکز روستایی نیز که تبدیل به شهر

شده‌اند نتوانسته‌اند اهرمی جهت حرکت سطح توسعه به سطحی بالاتر در حوزه نفوذشان باشند.

اهداف تحقیق:

اولین و مهم‌ترین هدف در این تحقیق بسط نظریات فضایی - منطقه‌ای (نظریه‌گرایی - قیاسی) در ارزیابی عملکرد شهر جدید می‌باشد و از آنجا که نظریات فضایی در تحلیل عملکرد شهرهای جدید در ایران از ادبیات ضعیفی برخوردار می‌باشد از این رو این مهم نقطه عزیمت این مطالعه را شکل می‌دهد. دومین هدف، تلاش در جهت شکل‌گیری یک مدل کارآمد و یکپارچه با توجه به فضای عملکردی ملی، منطقه‌ای و محلی در جهت موفقیت ساختاری - عملکردی شهرهای جدید در ایران می‌باشد.

تحلیل موضوع و مسئله در سطح کلان

اولین موضوعی که قبل از هر چیز باید بدان پرداخته شود این است که ما نمی‌توانیم یک شهر را بدون در نظر گرفتن سیستمی که شهر در مسیر جریانات آن قرار دارد مورد مطالعه قرار دهیم. مجموعه شرایط حاکم شامل ارتباطات، مسیر مبادلات ارزش افزوده، اندیشه سیاسی حاکم، ارزش‌های فرهنگی موجود، ایدئولوژی، شرایط و ویژگی‌های طبیعی، منطقه‌ای، جایگاه کشور در نظام جهانی و ... همچون سیستمی عمل می‌کند که موفقیت و کارایی و کفایت شهر جدید در ایران چه از نوع شهرهای جدید تاسیس شده و چه از نوع تبدیل مراکز روستایی به شهر را شکل می‌دهد. واقعیت شهر جدید در کشور ایران در چنین مجموعه‌ای رقم می‌خورد. پس اولین استنباط کلی از ارزیابی شهر جدید با چنین

روش‌شناسی‌ای، ما را برآن می‌دارد تا دریابیم که به نظر می‌رسد نوعی ناهماهنگی بین شهر جدید (به لحاظ ساختاری - عملکردی) با شرایط حاکم در کشور وجود دارد که چالش‌های بسیار حساس موجود در آن پیش‌بینی‌ها را با خطا همراه می‌سازد. آبشخور نظام حاکم بر شهر جدید و سیستم موجود در کشور از کجاست و دارای کدام ویژگی است که چنین ناهماهنگی را بوجود آورده است؟ و این‌که اساساً ناهماهنگی‌ها ریشه در کدام عوامل دارند؟ ناهماهنگی ممکن است به دو صورت در حالتی کلی بوجود آمده باشد؛ ۱- عدم‌شناسایی دقیق شرایط حاکم بر کشور ۲- عدم‌شناسایی دقیق چگونگی احداث و ماهیت شهر جدید در ایران. بدنبال این دو عامل نداشتن یک برنامه‌ای که بتواند هر دو شرایط را با هم سازگار کند. موضوع عدم‌شناسایی دقیق خود در یک تحلیل بسیار پیچیده جای می‌گیرد. اهداف مکانی، سیاسی، اقتصادی، ایدئولوژیکی و فرهنگی از جمله این عوامل هستند که مانع درک جامع واقعیت خواهند شد و سبب ایجاد نگرشی تک‌بعدی در یک مجموعه چندبعدی می‌شود دقیقاً بهمین خاطر است که میزان شرایط ناخواسته و پیش‌بینی نشده افزایش می‌یابد. بنابراین اولین سطح ارزیابی در سطح کلان می‌باشد، در این سطح سعی شده است تا چارچوبی کلی از مجموعه شرایطی که قرار است شهر جدید در آن مکان‌یابی و عملکردی برعهده بگیرد مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. اگرچه ما واقعاً نمی‌توانیم چنین تفکیکی را از شرایط حاکم بدست آوریم زیرا مجموعه شرایط حاکم بر کشور همچون یک ارگانیسم عمل می‌کند که بررسی هر جزء بدون در نظر گرفتن اجزاء دیگر بی‌معنی بنظر می‌رسد اما جهت دستیابی به معرفت مسئله ما بطور ادراکی سطح کلان و خرد را از هم تفکیک می‌کنیم. موضوعات مطرح در سطح کلان بطور کلی از نظر سیاسی شامل منافع ملی، از نظر اقتصادی شامل بالابردن میزان درآمد ملی و بهبود شرایط اقتصادی

کشور، از نظر اجتماعی و فرهنگی شامل مقولاتی همچون جایگاه و کیفیت جامعه ایرانی و هویت فرهنگی و اجتماعی و از نظر فضایی به طور کلی شامل انتظام فضایی معقول و اسکان جمعیت برپایه نظام سلسله‌مراتب در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی می‌باشد.

جایگاه شهر جدید در میان چنین مقولات کلی و تحلیل رابطه موجود بین شهر بطور اعم و شهرهای جدید بطور اخص با شرایط کلان حاکم بر کشور از جمله راهبردهای اساسی در برنامه‌ریزی شهرهای جدید می‌باشد. از آنجا که هر کدام از موضوعات مطرح شده در سطور قبلی خود می‌تواند موضوعی حجیم جهت تحلیل باشد از این‌رو ما ابتدا در این تحقیق صرفاً از دیدگاهی جغرافیایی و فضایی به ارزیابی عملکرد شهر جدید در نظام روابط فضایی بین شهر و روستا در سطح کلان می‌پردازیم و جایگاه شهر جدید را در نظام سلسله‌مراتب فضایی مراکز شهری و روستایی موردبازنگری قرار می‌دهیم. پس در سطحی منطقه‌ای و خرد جایگاه شهر جدید و نحوه توسعه‌بخشیدن به آن را مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌دهیم.

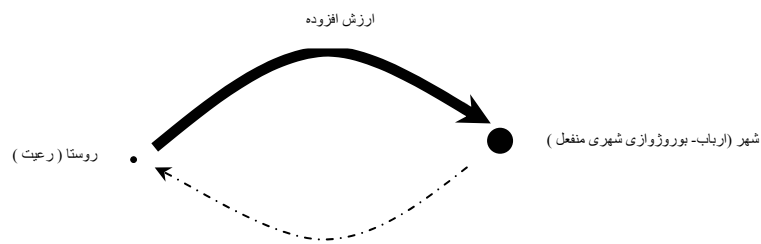
مبانی نظری تحولات رابطه بین شهر و روستا در ایران

از آنجایی که تحلیل از عنوان فوق تحلیلی جغرافیایی است از این‌رو ما بیشتر دست به تحلیلی فضایی می‌زنیم و روند تحولات فضایی را دنبال می‌نماییم. شاید اولین و منسجم‌ترین مبانی نظری درباره رابطه بین شهر و روستا در ایران نظریه هانس بوبک (در دهه ۱۹۶۰) باشد که وی با آگاهی از فرایندهای موجود در بحث روابط بین ارباب و رعیت دست به این مهم زده است. اولین سؤالی که قبل از هر چیزی در ابتدای ورود به تحلیل نظریه بوبک بیان می‌گردد این است که به تعبیری آن نیروی بالقوه موجود در فضای رابطه‌ای بین شهر و روستا در ایران چه

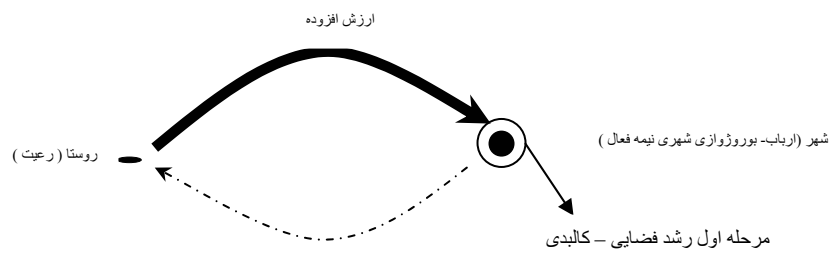
می‌تواند باشد که روزبه‌روز سبب شکاف و تضاد بیشتر بین جامعه شهری و روستایی گردیده است. بوبک در جستجوی آن نیروی پتانسیل کشف نشده به این نتیجه می‌رسد که مالکین و زمینداران بردار اصلی این انرژی پتانسیل توسعه شهری را شکل می‌دهند. دومین بحث اساسی شامل مکان‌یابی فضایی- مکانی مالکین و زمینداران در ایران می‌باشد زیرا مالکان بزرگ براساس نظام بهره مالکانه رایج در ایران سهم ارزش افزوده بیشتری را نسبت به رعیت دارا می‌باشند و چگونگی انتقال این سهم ارزش افزوده از روستا به شهر کلید حل این مسئله می‌شود. مالکان بزرگ جهت مشروعیت‌بخشیدن به خود و حمایت حکومتی از آنان از یک طرف و ارتباط با تجار موجود در شهرها جهت تبدیل دارایی آنها به نقدینگی در ازای حق‌العمل به تجار نیازمند حضور در شهر هستند. اولین نتیجه‌ای که از این موضوع گرفته می‌شود این است که ارزش افزوده بیشتری که نصیب مالک می‌شود به دلیل حضور مالک در شهر بر خلاف اروپا که مالکان در روستا بودند در شهر باقی می‌ماند. سؤال سومی که مطرح می‌شود این است که مالکان نقدینگی را چگونه مصرف می‌نمایند؟ مالکان یا به شکلی کاملاً محافظه‌کارانه نقدینگی را صرف ساخت و ساز مسستغلات، تیمچه، راسته‌ها، اجاره‌داری و ... می‌کنند که اولین شکل رشد شهری در مقابل عدم‌رشد روستایی هویدا می‌گردد و یا این‌که درآمد حاصله را صرف خرید روستا و زمین‌های بیشتری می‌کنند. در این دوره علیرغم تحولات تدریجی صنعتی شدن ایران بدلیل پنداربالا بودن ریسک سرمایه‌گذاری و محافظه‌کار بودن مالکان، بورژوازی شکل گرفته در ایران به شکلی منفعل در مقابل قوانین حاکم در دولت آن زمان در یک میدان عمل بسته، فضای حاکم آن دوران را تحمل می‌نماید زیرا بورژوازی ایران برخلاف نوع اروپایی آن از نوع سندیکالیستی نبوده تا مطالبات خود را در مقابل دولت براساس قانون مطالبه

نماید. نتیجه خفقان در فضای حاکم منجر به مطالباتی از طرف عناصر شهری (بازاریان، مالکین ساکن در شهر، روحانیون و روشنفکران) بر علیه حکومت می‌شود مثلاً بازاریان تمایل به فضای بازتری متناسب با نظام اقتصاد جهانی جهت فعالیت‌های اقتصادی داشتند. روحانیون تمایل به فراگیری علوم جدید از خود نشان می‌دهند، روشنفکران آزادی بیشتری در بیان عقاید، مطبوعات و شیوه مدرن زندگی طلب می‌کردند بنابراین از دیدگاه فضایی محدودیت‌های نظام حاکم برای هر کدام از عناصر شهری و مشروط کردن حکومت به رعایت قانون در رابطه با مطالبات آنها منجر به انقلاب مشروطیت می‌گردد. بعبارت دیگر بطور کلی حکومت یک موجودیت بسته داشت در حالیکه لایه‌های بیرون از حکومت موجودیتی باز پیدا کرده بودند و در واقع انقلاب مشروطیت اثبات موضوع شکاف بین حکومت و عناصر جدید شهری بود که در پایان حکومت عناصر شهری را جایگزین حکومت‌های ایلاتی می‌کنند. بوبک با آگاهی از این عوامل بحث شهرنشینی و رابطه بین شهر و روستا در ایران را تئوریزه کرد که بعدها در دهه ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰ با تعدیل‌هایی که ایگن ویرت در آن بوجود آورد آوازه جهانی پیدا کرد (رهنمایی؛ ۱۳۸۵). این در حالی است که بورژوازی موجود در شهر ایران جرأت تجدد را بطور کامل پیدا نکرده بود. از این‌رو از حدود سال ۱۳۰۰ خود دولت متولی امر تجدد در کشور می‌شود تا دولت بتواند اهداف مشروطیت را در فعالیت‌های نظام جدید جهانی پیگیری کند. پس از مدتی با حضور نفت در درآمد ملی که در انحصار دولت نیز بود، شکل‌گیری بورژوازی مستقل را به تأخیر انداخت و حاکمیت دولت بر مناسبات روابط بین شهر و روستا در ایران نیز بیشتر می‌شود. همسویی حدود ۸۵ درصد از کل درآمد ملی که در دست دولت بود همراه با اندیشه شهر محوری، گفتمان دولت و شهرنشینی را برای امروز شکل داده است. اگر بخواهیم الگویی کلی از

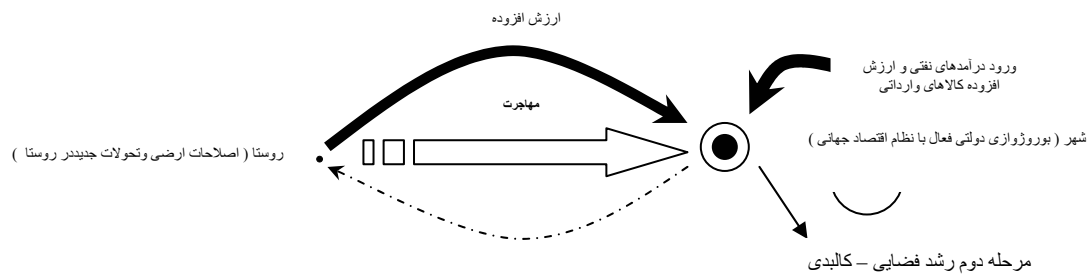
روند نظام فضایی حاکم بر روابط شهر و روستا در ایران را از دیدگاه اقتصاد فضایی نشان دهیم شکل کلی آن بدین صورت می‌باشد :

نظام روابط شهر و روستا تا قبل از انقلاب مشروطیت

نظام روابط حاکم بر شهر و روستا بعد از انقلاب مشروطیت تا اصلاحات ارضی

نظام روابط شهر و روستا از اصلاحات ارضی تا کنون

بنابراین همان گونه که از الگوهای فوق استنباط می‌شود وجود رابطه نابرابر بین شهر و روستا که تحت تأثیر فرایندهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی حاکم در جامعه ایران شکل گرفته است ما شاهد شکاف هرچه بیشتر روزافزون بین نظام فضایی شهر و روستا هستیم. تراکم عظیم ارزش افزوده، جمعیت و ساخت و ساز و ورود ارزش افزوده وارداتی در نقاط شهری، بحران مدیریت کلان شهرها را در چند دهه اخیر شکل داده است، بحران مدیریت شهر بیشتر در کلان شهرهای منطقه‌ای بخصوص پایتخت بروز نمود. از این رو ایجاد شهرهای جدید اطراف این گونه شهرها تحت تأثیر الگوهای اقماری از کشورهای همچون انگلستان به عنوان راه‌حلی جهت رفع بحران مدیریت شهرنشینی پیش‌بینی نشده و ناخواسته پیشنهاد گردید. شهرهای جدید تأسیس شده اطراف پایتخت و متروپل‌های منطقه‌ای بیشتر جهت جذب سرریز جمعیت تراکم موجود در کلان شهر و جذب مهاجران روستا به شهر به اصطلاح شهرسازی قبل از شهرنشینی در نظر گرفته شد. اگرچه در قانون تأسیس این شهرهای جدید اشتغال، صنعت و استقلال جزء اولین اهداف از احداث تعریف شده است اما شهر جدید اطراف کلان شهر هیچ‌گاه نتوانست آن گونه بدان دست یابد. با این حال آنچه در این مطالعه بیشتر بر آن تأکید می‌شود شهرهای جدید از نوع آن شهرهایی است که با نطفه روستایی شروع به رشد نموده و به عنوان یک مرکز سیاسی، اداری و عملکردی در مقیاس ناحیه‌ای و یا حتی منطقه‌ای پیدا می‌کند. تحلیل و ارزیابی این گونه مراکز جدید در نظام روابط بین شهر و روستا از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است که بیشتر بر آن تأکید داریم. به بیان دیگر این گونه شهرها بعنوان ابزاری جهت انتقال ارزش افزوده از مراکز شهری بزرگ به حوزه نفوذ روستایی‌شان و تحول در نظام روابط بین شهر و روستا می‌توانند مورد دقت و تأکید قرار بگیرند. وجود مراکز شهری جدید با

عملکردی سازگار با ویژگی ناحیه‌ای - منطقه‌ای از جمله رویکردهای انتقال ارزش افزوده به مراکز روستایی در مقیاس ناحیه‌ای است که در سطح خرد مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تحلیل موضوع و مسئله در سطح خرد

همان‌طور که اشاره شد در کشور ما شهرهای جدید به دو طریق ایجاد شدند :

۱- ساخت شهرهای جدید بر روی زمینی بکر و نوین‌یاد که شامل شهرهای صنعتی و اقماری اطراف متروپل‌ها می‌شود .

۲- توسعه سکونتگاه‌ها و نقاط روستایی موجود در قالب یک شهر ناحیه‌ای .

اگر سیاست کشوری در جهت تمرکززدایی از شهرهای بزرگ و سیاست آمایشی - فضایی باشد مانند آن چیزی که در ایران مدنظر می‌باشد از این‌رو ایجاد شهرهای جدید از طریق توسعه سکونتگاه‌های موجود یا ایجاد روستا شهرها در یک برنامه بلندمدت بسیار ضروری می‌نماید. در این بررسی هدف این نیست که روستاشهرها به شهرهای بزرگ تبدیل شوند بلکه هدف این است که اشتباهات شهرهای بزرگ و متمرکز جبران و تکرار نشود و این‌که رشد و توسعه این شهرها با توجه به نقش و کارکرد آنها در فضای منطقه برطبق برنامه‌ریزی آمایشی، مدرن و متعادل‌کنترل شود. ناگفته نماند تشویق ایده شهرهای میانی و متوسط بعنوان کلیدی موفق برای تعیین خط‌مشی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای در کنفرانس بین‌المللی برنامه‌ریزی آمایش و عمران منطقه‌ای که از تاریخ ۱۲ تا ۱۹ مه سال ۱۹۸۴ در شهر برلین آلمان غربی برگزار شد، ارائه گردیده است (آمکچی؛ ۱۳۶۴، ۱) که در این بررسی آنچه از اهمیت بالا برخوردار است نقش و کارکرد شهر در فضای سرزمینی است نه اندازه و حجم آن. در ایران نیز بحث از شهرهای میانی که ما در

اینجا از آنها باعنوان روستاشهر یاد می‌کنیم اولین بار بطور رسمی در گزارش‌های آمایش سرزمین (۱۳۶۵) «ستیران» به میان آمده و طبقه‌بندی ۲۵ تا ۲۵۰ هزار نفر را برگزیده‌اند که در مطالعات بعدی نیز پذیرفته شده است (ارجمند نیا؛ ۱۳۶۷، ۲۳-۲۱). روستاشهرها از طریق نقش‌هایی که می‌پذیرند باعث گریز از قطبی‌شدن، توانمندسازی و اشتغال، ایجاد نظم سلسله‌مراتبی فضایی و آمایشی، رفع دوگانگی و از بین بردن شکاف بین تراکم شهری و انزوای روستایی خواهد شد.

اصطلاح روستاشهر :

روستاشهر اصطلاحی مرکب از دو کلمه روستاوشهر است که از آن برداشت‌های متفاوتی می‌شود و در فرهنگ‌های مختلف از آن بعنوان شهرکشاورزی (agro town)، روستاشهر (agro polis)، شهر کوچک، روستاهای شهری شده و ... نام می‌برند که نشان‌دهنده مراکزی با مزایای محدود شهری و وضعیتی بهتر از روستا و از جهاتی نیز نه شهرونه روستا که حالت بینابینی را در سلسله‌مراتب سکونتگاهی دارا می‌باشند (نادری ورندی، ۱۳۷۸، ۲۵). صاحب‌نظران دیگری نظیر لوبل، پیر ژرژ، ژاکلین بوژوگاریه و ژرژشابو، ماکس دروئو، از روستاشهر تعاریف گوناگونی داده‌اند. به بیان دیگر شکل‌یابی روستاشهر می‌تواند شکلی بین توسعه نطفه روستایی واحداث شهر جدید باشد.

ویژگی‌های شهر جدید

ویژگی‌های مکانی: یک روستاشهر قبل از هر چیزی بر بستری محیطی- مکانی کالبد می‌یابد. مکان در اینجا به مفهوم جغرافیایی آن مدنظر است که شامل محیط زیست می‌شود. در محیط زیست که جنبه حیاتی مکان در نظر است

(رهنمایی؛ ۷۶، ۱۶۱) شامل محیط طبیعی نظیر آب، خاک مناسب، شیب و توپوگرافی، اقلیم مناسب و... می‌شود. این عوامل از جمله عوامل اولیه در شکل‌گیری یک روستاشهر می‌باشد. به گونه‌ای که بتواند پایه شرایط زیست را فراهم نماید. ویژگی‌های مکانی به شکلی عمیق تأثیر خود را در ویژگی‌های دیگر نظیر ویژگی‌های محیط اجتماعی و محیط مصنوع یا فرهنگ زاد روستاشهر می‌گذارد. در تحلیل یک روستاشهر این ویژگی از اصول اولیه و پایه‌ای بشمار می‌رود.

ویژگی‌های اجتماعی - کالبدی: این ویژگی در روستاشهر شامل آن دسته از روابط و قانونمندی‌های درونی بین عوامل انسانی - طبیعی و انسانی - انسانی است که خود را در ویژگی‌های هنجارها، ارزش‌ها، ادراکات و مفاهیم خاص از محیط مصنوع یا تأثیر در محیط طبیعی به معرض نمایش می‌گذارد. نحوه مکان‌یابی، شکل‌گیری و توسعه کالبد روستاشهر تحت تأثیر مناسبات بین انسان و محیط و انسان با انسان در هر منطقه با توجه به ویژگی‌های مکانی - فضایی در روند زمانی منطقه در شکل، فرم و تیپ خاص کالبد و محتوای کیفی کالبد روستاشهر نشان می‌دهد. تعداد جمعیت، کیفیت جمعیت، مناسبات اجتماعی و اقتصادی و شیوه تولید جمعیت، تقسیم کار، فرهنگ، هویت و... از جمله عوامل می‌باشند که در تحلیل ویژگی‌های اجتماعی روستاشهر به آن پرداخته می‌شود. در کشور ایران با توجه به ویژگی‌های مکانی، کالبدی و اجتماعی بسیار متنوع در مناطق مختلف و در نظر گرفتن این ویژگی‌های متفاوت و پرهیز از یکسان‌نگری و یکسان‌کاری از اولین اصولی است که باید در برخورد با روستاشهر در نظر گرفته شود. اصولی که بر روستاشهر موجود در منطقه کویری حاکم است بسیار متفاوت با ویژگی‌های حاکم بر روستاشهر منطقه کوهستانی، بندری و دشتی می‌باشد. تفاوت ویژگی‌های محیطی و به تبع آن تفاوت در ویژگی اجتماعی و فرهنگی و شیوه تولید مناطق

برای هر روستاشهری در یک ویژگی خاص منطقه‌ای می‌تواند کاملاً متفاوت با روستاشهرهای مناطق دیگر باشد. تنوع اقلیمی در کشور تحت‌تأثیر عوامل برون‌منطقه‌ای، شکل‌گیری ناهمواریها، وسعت و گستره در عرض جغرافیایی بطور کلی اشکال خاصی از فرم و فرایند را شکل داده است که بدون در نظر گرفتن آن فعالیت‌ها صرفاً صرف زمان و هزینه خواهد بود.

مکان‌یابی روستاشهر

آنچه قبل از هر چیز در توسعه روستاشهرها موثر واقع می‌شود مکان‌یابی آنهاست. یعنی این مراکز در چه مکان‌هایی باید قرار گیرد تا بتواند بالاترین کارایی را داشته باشد و بتوانند توسعه یابند. از آنجا که نظم فضایی و توسعه جغرافیایی نظامی سیستماتیک است بنابراین توسعه روستاشهرها با در نظر گرفتن سایر ویژگی‌ها و زیرساخت‌های منطقه می‌تواند موفق عمل نماید. بنابراین با توجه به نیاز و شدت تقاضا برای ایجاد تأسیسات، خدمات عمومی از یک طرف و ارتباط و وابستگی غیرقابل‌انکار این‌گونه خدمات در هر منطقه روستایی با تعمیم عدالت اجتماعی و تأمین رشد و توسعه از طرف دیگر، تعیین ضوابط قابل‌قبول و منطقی جهت انتخاب محل استقرار بهینه چنین خدماتی لازم و ضروری به نظر می‌رسد (سعیدی و دیگران؛ ۱۳۷۰، ص ۱۶-۱۵). بنابراین مطالعه و تحقیق برای دستیابی به توسعه روستاشهرها از طریق مکان‌یابی مناسب جهت ایجاد مراکز و توسعه روستاشهری و سازماندهی ساختار مناسب سلسله‌مراتبی در سطوح پایین سکونتگاه‌های مبتنی بر اقتصاد موجود در منطقه و محل و برخورداری از امکانات و خدمات رفاهی در حدنیازهای اساسی ضروری می‌باشد. بخشی از اهداف مکان‌یابی تعیین مراکز توسعه روستاشهر در سطح منطقه از طریق شناخت قابلیت‌های

طبیعی انسانی و اصلاح ساختار سلسله‌مراتبی در سطح روستاها و تشدید روند توسعه روستایی- منطقه‌ای و ناحیه‌ای همچنین تعدیل نابرابری بین شهر و روستا در کشور می‌باشد که مکان‌یابی درست در جهت توسعه روستاشهرها سبب برقراری یک نظام سلسله‌مراتبی، یک نظام کارآمد جهت ارائه تسهیلات و خدمات تولیدی و مصرفی و کاهش فاصله شهری و روستایی و مهاجرت یکسویه (روستا به شهر) خواهد شد. مدل‌های بکاررفته در تعیین مرکزیت مکانی در کشور شامل مدل پتانسیل جمعیتی، مدل جاذبه، ضریب ویژگی، ضریب مرکزیت، شاخص توسعه‌یافتگی موریس، گاتمن و ... می‌شوند. ضعف اساسی این‌گونه مدل‌ها، وضع موجود نگر جهت ارائه خدمات رفاهی و مصرفی است و کمتر به خدمات تولیدی بر پایه قابلیت منطقه تأکید می‌ورزند. مدل‌های تکمیلی دیگر همراه با مدل‌های فوق شامل مدل‌های سرمایه‌گذاری می‌شود. این مدل‌ها بر پایه قابلیت‌های منطقه‌ای، سطح، حجم و ویژگی‌های سرمایه‌گذاری و تولید را تحلیل می‌کند.

توسعه پایدار و ظرفیت کشش روستاشهر

با صرف‌نظر از توصیف تاریخی از شرح مقولات در رابطه با مبحث توسعه پایدار در سطح جهان و به تبع آن در ایران، توسعه پایدار از جمله پارادایم‌های مهم در عصر حاضر می‌باشد و توسعه بدون در نظر گرفتن شرایط پایداری آن اگر نگوئیم بی‌معنی اما بسیار تک‌بعدی بنظر می‌رسد زیرا شرایط بهینه در سکونتگاه‌های زیست بشر در حال حاضر در گرو پایداری رابطه انسان با محیط زیست پیرامونش می‌باشد و بدون حفظ و رعایت رابطه متعادل بین ظرفیت‌ها و مظروف‌ها عملاً ما نمی‌توانیم به شرایط موفقیت‌آمیز پایدار دست یابیم که هم نیازهای خود را رفع کنیم و هم توان نسل آتی را در برآوردن نیازهایشان کاهش دهیم. از آنجا که

توسعه روستاشهر در درجه اول بر پایه ویژگی‌های منطقه‌ای - محلی می‌باشد لذا در نظرگرفتن اصل تعادل بین میزان و حجم توسعه روستاشهر بعنوان یک مظروف در رابطه با ظرفیت کشش و پذیرش آن بعنوان یک ظرف از اصول اولیه برنامه‌ریزی برای یک روستاشهر می‌باشد. رعایت و حفظ تعادل بین روستاشهر با بستر مکانی فضایی‌اش شامل سه مقوله کلی می‌باشد:

۱- تعادل بین حجم سرمایه‌گذاری و برداشت از قابلیت منطقه‌ای جهت توسعه روستاشهر

۲- تعادل بین میزان و حجم بازخوردهای حاصل از برداشت در یک چرخه اکولوژیکی بر منطقه یا محل که شامل برداشت بی‌رویه، حجم بی‌رویه مواد زائد ناشی از مصرف روستا شهر و صنایع وابسته به قابلیت منطقه یا محل می‌شود.

۳- توسعه فیزیکی یا کالبدی سکونتگاه‌های مربوط به روستا شهر بر بستر مکان و تأثیر تخریبی توسعه کالبدی بر زمین‌های دارای قابلیت بهره‌برداری. هر منطقه یا ناحیه به لحاظ توان‌های محیطی جهت سرمایه‌گذاری و برداشت ظرفیتی دارد که به آن آستانه کشش گویند. مثلاً اگر مآقرا است که یک برنامه‌ریزی جهت توسعه روستاشهر داشته باشیم ما نمی‌توانیم هر مقدار حجم از فعالیت و تجمع انسانی را در نظر بگیریم بلکه میزان حجم آن بستگی کامل به میزان توان و ظرفیت کشش محیطی و انسانی آن دارد که در اولین اقدام جهت برنامه‌ریزی روستاشهر باید محاسبه گردد. البته ممکن است که ما ابتدا این محاسبه را انجام داده باشیم اما عوامل برون منطقه‌ای و عدم کنترل آستانه جمعیتی با توجه به انگیزه‌های شغلی که ممکن است بوجود آید از جمله عواملی هستند که منجر به تراکم بیش از حد جمعیتی در روستاشهر شود. جهت رفع این مشکل ما می‌توانیم

مثلاً برنامه‌ای سلسله‌مراتبی برای سطوح بالاتر و پایین‌تر روستاشهر در نظر بگیریم که بخش مازاد بر ظرفیت کشش در محدوده روستاشهر را به سطوح بالاتر یا پایین‌تر آن در یک فرایند تکمیلی انتقال دهیم. تأکید بر احداث صنایع تکمیلی وابسته به کشاورزی و غیرکشاورزی برپایه قابلیت موجود در منطقه نظیر بسته‌بندی و فرآورده کردن محصولات دامی و زراعی، استخراج معادن، گردشگری و ... با حفظ میزان ظرفیت‌ها و برقرار نمودن تعادل بین میزان قابلیت و برداشت از جمله تمهیدات توسعه پایدار منطقه‌ای و رسیدن به نظام فضایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی می‌باشد.

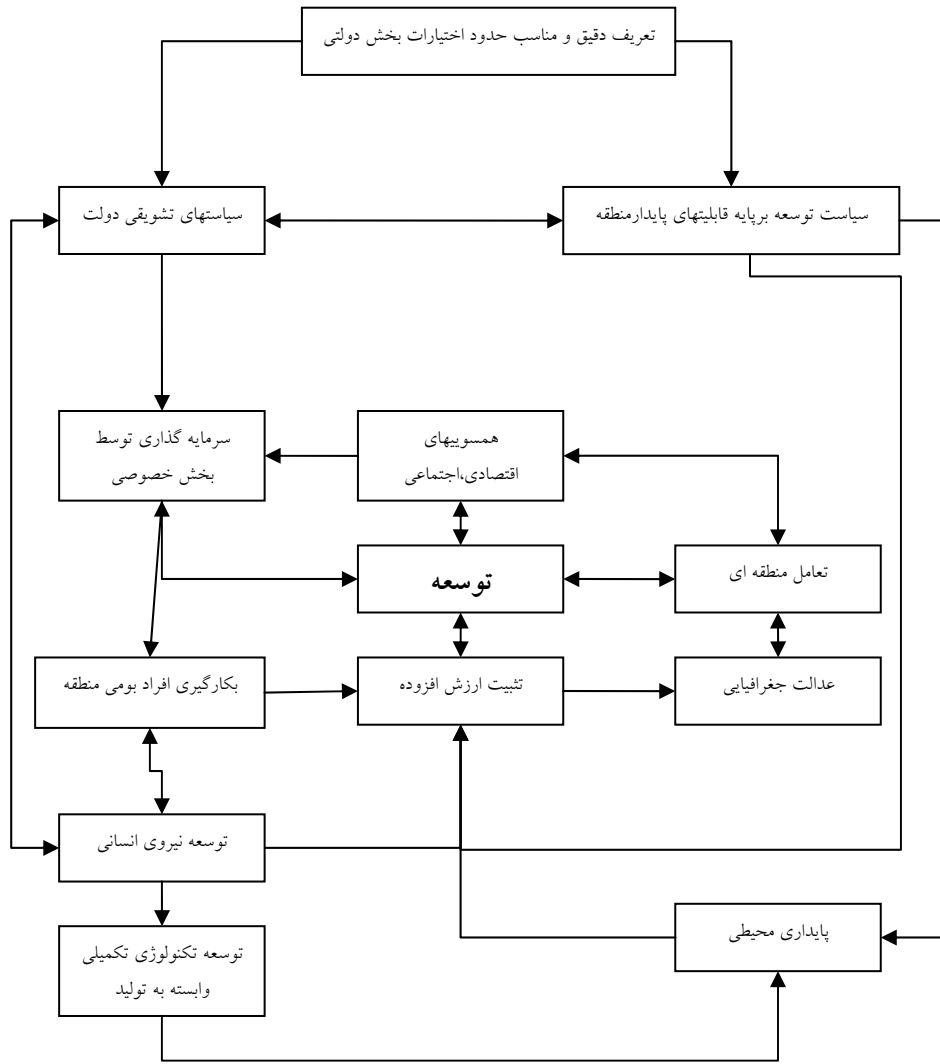
ارائه راهکار

احداث صنایع تکمیلی وابسته به توان‌های منطقه‌ای در روستاشهر

در ایران به لحاظ ویژگی‌های متنوع منطقه‌ای هر منطقه جغرافیایی دارای قابلیت‌ها و توان‌های مختلفی است از این‌رو اصول حاکم بر توسعه در هر منطقه نیز متفاوت می‌شود. بنابراین در ایران ابتدا باید این موضوع مشخص شود که هدف از احداث روستاشهر چیست؟ آیا قرار است مثلاً روستاشهر در یک منطقه کویری توسعه یابد یا کوهستانی و یا دشتی و این‌که اگر در ناحیه کویری است آیا این روستاشهر وابسته به واحه‌ها با قابلیت کاروانسرای است یا وابسته به استخراج معدن و یا توریستی و هر عامل دیگر و همین‌طور در مناطق دیگر. احداث صنایع چه از نوع وابسته به کشاورزی یا غیرکشاورزی بسته به نوع خاصی از قابلیت موجود در منطقه در مرحله اولیه خود در کشورمان پیش شرط‌هایی را می‌طلبد که فراهم نمودن آن منجر به این می‌شود که در دام معلول‌پردازی گرفتار شویم. از جمله این پیش‌شرط‌ها:

- ۱- فراهم بودن بستر مناسب جهت سرمایه‌گذاری بخصوص از طرف بخش خصوصی در روستاشهر.
 - ۲- تعریف دقیق و مناسب حدود اختیارات بخش دولتی و خصوصی و فراهم بودن بستر قانونی و حقوقی مناسب در این زمینه.
 - ۳- حمایت و هدایت یارانه‌های دولتی در جهت سرمایه‌گذاری در روستاشهرها و اجرای واقعی و درست سیاست‌های تشویقی .
- پس از طی این مراحل اولیه احداث صنایع تکمیلی می‌تواند از ویژگی‌های زیر برخوردار باشد :
- ۱- صنعت تکمیلی قابلیت اشتغال‌زایی بالایی داشته باشدو صنایع از نوع صنایع کاربر باشد تا این‌که بیشتر از نوع صنایع سرمایه‌بر .
 - ۲- صنعت تکمیلی باید قادر باشد افراد بومی خود منطقه را به خدمت بگیردو صنایع تکمیلی نباید بسیار فنی و پیچیده باشد که نتواند افراد بومی را جذب نماید.
 - ۳- ارزش افزوده صنعت تکمیلی در چرخه خود منطقه مجدداً سرمایه‌گذاری شود و میزان سود حاصل از سرمایه‌گذاری منطقه‌ای نباید به مراکز شهری بزرگ تا حد امکان انتقال یابد بلکه باید به بهبود شرایط تولید و نیازهای زیستی شاغلین و سرمایه‌گذاری بیشتر منجر شود .
 - ۴- صنعت تکمیلی بیشتر بر اساس قابلیت‌های پایدار باشد نه مقطعی و گذرا. از جمله قابلیت‌های تجدیدپذیر مانند قابلیت‌های کشاورزی. همچنین توان همراهی و همسویی با پیشرفت‌های تکنولوژیکی و فنی روز جهانی را دارا باشد و بتواند کارایی تکنولوژیکی را با بخدمت گرفتن تکنولوژی روز افزایش دهد.

- ۵- صنعت تکمیلی با هدف برداشتن تضادها و تحقق عدالت اجتماعی در منطقه توسعه یابد و سطح اجتماعی و طبقاتی جامعه موجود در منطقه جهت رسیدن به این مهم دقیقاً شناسایی شود.
- ۶- همسویی‌های فرهنگی، ارزشی و هنجارهای مردم در منطقه مورد توجه قرار گرفته شود زیرا هر منطقه جغرافیایی در ایران دارای آداب، سنن، مذهب، رسوم و اعتقادات مربوط به خود هستند. این ویژگی‌ها باید در جهت افزایش قابلیت‌ها بکار گرفته شود نه در جهت تنش و اصطکاک فرهنگی و ارزشی .
- ۷- صنعت تکمیلی بتواند منطقه را از انزوای جغرافیایی خارج کرده و زمینه تعامل و ارتباط با سطوح ملی و جهانی را فراهم نماید. صادرات تولیدات منطقه‌ای می‌تواند در بازار رقابت جهانی سهم ارزش افزوده را افزایش داده و در مقیاس جهانی در نظر گرفته شود.
- ۸- زمینه‌های جذب گردشگر به منطقه را فراهم نماید. مثلاً بخشی از درآمد حاصل از تشکیل صنایع تکمیلی می‌تواند در بخش گردشگری منطقه سرمایه‌گذاری شود. سرمایه‌گذاری در این بخش علاوه بر بحث اقتصادی آن خود می‌تواند عاملی در حفظ شرایط اکولوژیکی منطقه باشد و مانع از ناپایداری منطقه گردد. بنابراین بعنوان یک عامل کنترل‌کننده فعالیت بخش صنعتی در چارچوب قانونی آن، در مبحث اکولوژیکی می‌شود.

مدل توسعه روستاشهر در سطح کلان

همان‌طور که قبلاً گفته شد هر منطقه جغرافیایی در کشور دارای ویژگی‌ها و قابلیت‌های مختلفی است براساس نوع قابلیت‌ها مثلاً کشاورزی، معدن و استخراج، گردشگری و ... نوع و ویژگی صنعت تکمیلی متفاوت می‌باشد و حتی شیوه انتقال ارزش افزوده یک منطقه به مناطق دیگر نیز ممکن است متفاوت باشد و اجبار بر این باشد که سهمی از آن به مناطق دیگر انتقال داده شود. مثلاً مناطق استخراج نفت و گاز میزان ارزش افزوده و درآمد بسیار بالایی را فراهم می‌کند که اضافه درآمد در منطقه در یک ساختاری هدایت‌گر به مناطق دیگر که قابلیت‌ها و توان‌های تولیدی و درآمد کمتری دارند منتقل شود. متأسفانه با توجه به تمایل شدید ساختار به تمرکز در پایتخت و متروپل‌های منطقه‌ای همچنین عدم سیاست‌های تشویقی مناسب هدایت این ارزش افزوده کمتر با موفقیت همراه بوده است. تمرکز بخش عظیمی از درآمد کشور در دست دولت بخاطر وجود درآمد حاصل از نفت که در انحصار دولت می‌باشد در کشور عملاً بحث توسعه منطقه‌ای به حاشیه رانده شده است. علیرغم اینکه ما در محافل و مجامع توسعه بیانات توسعه منطقه‌ای را با صدایی بلند و رسا شعار می‌دهیم .

نتیجه‌گیری

انتظام جغرافیایی - فضایی در کشور ایران دارای پیچیدگی‌های مخصوص به خود می‌باشد. آنچه بر این پیچیدگی دامن می‌زند، تنوعات و اختلافات بین منطقه‌ای در کشور از یک طرف و نظام متمرکز حاکمیت و درآمد در دست دولت بطور کلی از طرفی دیگر می‌باشد. یکسان‌نگری در برنامه‌ریزی و سیاست‌ها و روند از بالا به پایین نمی‌تواند چندان با ویژگی‌های متنوع منطقه‌ای ایران سازگاری داشته باشد و از آنجا که جغرافیایی‌ترین نوع توسعه، توسعه بر پایه قابلیت‌ها و ویژگی‌های

منطقه‌ای است از این‌رو رسیدن به اصل انتظام جغرافیایی - فضایی و کاهش دوگانگی و تضاد منطقه‌ای نیازمند نگرش منطقه‌ای است. احداث شهرهای جدید و بخصوص تبدیل مراکز روستایی به شهرها بدون توجه به توسعه منطقه‌ای و مسئولیتی که این روستا شهرها می‌توانند در توسعه منطقه‌ای برعهده بگیرند صرفاً به افزایش کمی تعداد شهرهای مصرفی منجر خواهد شد که نه تنها امر توسعه را به همراه نخواهد داشت بلکه خود با بارگذاری بیش از حد بر منطقه باری بر دوش منطقه و مانع توسعه می‌شود. تقسیم فعالیت بین مراکز شهری همراه با یک انتظام سلسله مراتبی در مقیاس منطقه‌ای می‌تواند کارایی روستا شهرها را افزایش داده و آنها را در توسعه منطقه‌ای مسئولیت‌پذیر کند. کشف استعدادها و قابلیت‌های منطقه و بهره‌برداری بهینه از این قابلیت‌ها نیازمند اندیشه و برنامه‌ریزی است. احداث صنایع تکمیلی در جهت تکمیل فرایند تولید مواد خام، فرآورده‌کردن، بسته‌بندی و ... جهت مصرف و صادرات و جلوگیری از انتقال بیش از حد ارزش افزوده مناطق به پایتخت و متروپل‌های منطقه‌ای از طریق سیاست‌های تشویقی و حمایت دولت گامی اساسی در توسعه منطقه‌ای می‌تواند باشد .

منابع و مأخذ:

- ۱- آمچکی ، حمیده . تشویق ایده شهرهای میانی بعنوان کلیدی موفق در تعیین خط مشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای ، گروه برنامه‌ریزی منطقه‌ای و مطالعات آمایش سرزمین ، سازمان برنامه و بودجه ، ۱۳۶۴.
- ۲- ارجمندنیا ، اصغر . نظام اسکان جمعیت و نقش شهرهای میانه ، مجموعه مقالات سمینار جمعیت و توسعه ، جلد اول ، دفتر جمعیت و نیروی انسانی سازمان برنامه و بودجه ، ۱۳۶۷.
- ۳- رهنمایی ، محمد تقی . توسعه و محیط زیست ، مجموعه مقالات پژوهش‌ها و قابلیت‌های علم جغرافیا در عرصه سازندگی ، تهران ، ۱۳۷۶.
- ۴- رهنمایی ، محمد تقی . سمینار درسی " برنامه‌ریزی شهری در ایران " ، دانشگاه تهران ، دانشکده جغرافیا ، ۱۳۸۵.
- ۵- زیاری، کرامت ا... . برنامه‌ریزی شهرهای جدید ، انتشارات سمت، ۱۳۸۲.
- ۶- سعیدی، عباس و دیگران . طرح سطح‌بندی روستاهای کشور، گزارش یکم ، تهران ، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی ، ۱۳۷۰.
- ۷- نادری ورندی ، برهان . " توان‌سنجی روستاشهرها بعنوان کانون‌های جدید شهری رد توسعه ناحیه‌ای (ناحیه مورد مطالعه ، شهرستان ساری) " پایان‌نامه کارشناسی ارشد ، دانشگاه تهران ۱۳۷۸.